

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ**

**Навчально-науковий інститут екологічної економіки і менеджменту
Кафедра публічного управління та адміністрування**

На правах рукопису

Варжніков Володимир Володимирович

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД**

спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Робота на здобуття кваліфікації
магістра публічного управління та адміністрування

Науковий керівник
завідувача кафедри,
д.н.держ. упр., проф.
Калашник Надія Сергіївна
завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
НЛТУ України

Львів – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ**

**Навчально-науковий інститут екологічної економіки і менеджменту
Кафедра публічного управління та адміністрування**

Volodymyr Varzhnikov

**Забезпечення сталого розвитку
територіальних громад у повоєнний період**

**The sustainable development ensuring
of territorial communities in the post-war period**

Автор роботи

Варжніков В.В.

підпис

Науковий керівник

Калашник Н.С.

підпис

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри

Калашник Н.С.

підпис

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ

Інститут _____ Екологічної економіки і менеджменту _____
Кафедра _____ Публічного управління та адміністрування _____
Освітній ступінь _____ магістр _____
Спеціальність _____ 281 «Публічне управління та адміністрування» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
_____ проф. Калашник Н.С.
«____» _____ 20____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Варжніков Володимир Володимирович

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача)

1. Тема роботи _____ Забезпечення сталого розвитку територіальних громад у повоєнний період _____

керівник роботи _____ професор, док. наук держ. упр. Калашник Надія Сергіївна _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом вищого навчального закладу від «20 » жовтня 2023року № С-633

2. Термін подання здобувачем роботи _____ 03.02.2024 року _____

3. Вихідні дані до роботи

дослідити теоретичні засади та наявні практики чи пропозиції/рекомендації щодо забезпечення сталого розвитку територіальних громад з метою визначення можливих напрямів та інструментів відновлення громад України у повоєнний період , процеси забезпечення досягнення цілей сталого розвитку на місцевому рівні , роль органів державної влади, представницьких органів та населення громади у сталому розвитку та відбудові громади

4. Зміст (перелік питань, які потрібно розробити): підходи та розуміння процесів розвитку територіальних громад на засадах сталого розвитку; правове поле повоєнної відбудови територіальних громад в Україні; механізми залучення інституцій громадянського суспільства до процесів повоєнної відбудови України; управлінський інструментарій для залучення населення до процесу відбудови та відновлення громади; можливі напрями забезпечення сталого розвитку територіальних громад в повоєнній Україні

5. Перелік графічного матеріалу та статистичних даних (з точним зазначенням обов'язкових креслень за необхідності) _____ робота містить 4 малюнки, три з яких містять статистичну інформацію, яка має бути проаналізована _____

6. Консультанти розділів роботи (за наявності зовнішніх консультантів)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 18 серпня 2023 року

Керівник роботи _____
(підпис)

Калашник Н. С.
(прізвище та ініціали)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Етапи роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
	Формулювання загального напрямку дослідження	18.08.2023-15.09.2023	
	Збір базового матеріалу, зокрема опрацювання гіпотези за базою практики	жовтень-листопад 2023 року	
	Робота над аналітичним розділом дослідження	листопад 2023	
	Робота над прикладним розділом дослідження	грудень 2023	
	Формування висновків та пропозицій	січень 2024	

Здобувач освіти _____
(підпис)

В.В. Вразніков
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

Н.С. Калашник
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Варжніков В.В. Забезпечення сталого розвитку територіальних громад у повоєнний період – Рукопис.

Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». – Національний лісотехнічний університет України – Львів, 2024.

В дослідженні узагальнено, що для вдосконалення механізмів участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації регіональної політики необхідно: вдосконалити законодавчі норми щодо гарантування свободи інформації; гарантувати безпечний зв'язок, як у військовому, так і в цивільному житті країни в умовах стрімкої діджиталізації; заохочувати інститути громадянського суспільства та ЗМІ розслідувати та повідомляти про дії та рішення уряду, які викликають сумніви або суперечать інтересам громадян; працювати у напрямі цифровізації адміністративних послуг та документообігу на всіх рівнях державної влади та в ОМС; регулярно звітувати про діяльність органу влади; розробляти та впроваджувати плани комунікації у кризових ситуаціях з метою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень тощо.

Обґрунтовується думка, що для успішності післявоєнних процесів в Україні на національному та регіональних рівнях управління, необхідно утворити робочі групи за участю представників інституцій громадського суспільства для розробки дієвих програм відновлення. Встановлено, що базовий підхід до сталого розвитку територіальних громад полягає у тому, що кожна стратегія має бути особливою та відображати потенціал і потреби певної території.

Запропоновано сталий розвиток територіальних громад у повоєнній Україні забезпечувати за такими напрямками: економічний розвиток; соціальний розвиток (освіта, охорона здоров'я, культура та соціальних послуг, їх доступність); екологічна стійкість; розвиток місцевого самоврядування і участь громадян в ньому; інфраструктурний розвиток; регіональна співпраця тощо.

Окремим напрямом, який потребує уваги є визначення механізмів досягнення ЦСР на деокупованих територіях, які перебували під тимчасовою окупацією майже десять років та не приймали участь у процесах децентралізації.

Ключові слова: територіальна громада, місцеве самоврядування, регіональна політика, сталий розвиток, взаємодія органів влади, Цілі сталого розвитку, воєнний стан, Україна, повоєнний період.

ANNOTATION

Varzhnikov Volodymyr. The sustainable development ensuring of territorial communities in the post-war period.

Master's Thesis in Public Management and Administration. Ukrainian National Forestry University – Lviv, 2024.

The study summarizes that in order to improve the mechanisms of participation of civil society institutions in the formation and implementation of regional policy, it is necessary to: improve legislative norms on guaranteeing freedom of information; to guarantee safe communication, both in the military and in the civilian life of the country in the conditions of rapid digitization; encourage civil society institutions and mass media to investigate and report on government actions and decisions that raise doubts or are against the interests of citizens; work in the direction of digitalization of administrative services and document flow at all levels of state power and in local government; regularly report on the activities of the authority; develop and implement communication plans in crisis situations for the purpose of making effective public-management decisions, etc.

The opinion is substantiated that for the success of post-war processes in Ukraine at the national and regional levels of management, it is necessary to form working groups with the participation of representatives of civil society institutions to develop effective recovery programs. It was established that the basic approach to the sustainable development of territorial communities is that each strategy should be special and reflect the potential and needs of a certain territory.

It is proposed to ensure the sustainable development of territorial communities in post-war Ukraine in the following directions: economic development; social development (education, health care, culture and social services, their availability); environmental sustainability; development of local self-government and citizens' participation in it; infrastructural development; regional cooperation, etc. A separate area that needs attention is the determination of the mechanisms for achieving the

SDGs in the de-occupied territories, which were under temporary occupation for almost ten years and did not participate in the decentralization processes.

Key words: territorial community, local self-government, regional policy, sustainable development, interaction of authorities, Goals of sustainable development, martial law, Ukraine, post-war period.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	10
1.1. Сталий розвиток територіальних громад: підходи та розуміння процесів розвитку.....	10
1.2. Правове поле повоєнної відбудови територіальних громад.....	17
1.3. Розвиток механізмів залучення інституцій громадянського суспільства до процесів повоєнної відбудови України	20
РОЗДІЛ 2. МОЖЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ПІДХОДИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД У ПОВОЄННИЙ ЧАС	26
2.1. Аналіз наявних управлінських інструментів для залучення населення до процесу відбудови та відновлення громади	26
2.2. Можливі напрями забезпечення сталого розвитку територіальних громад в повоєнній Україні	29
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ –	Верховна Рада України
ЄС –	Європейський союз
КМУ –	Кабінет Міністрів України
МДА –	міська державна адміністрація
МС –	міське самоврядування
ОВА	обласна військова адміністрація
ОДА –	обласна державна адміністрація
ОМС –	органи місцевого самоврядування
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
ПОМС –	посадова особа місцевого самоврядування
РДА –	районна державна адміністрація
РПЗМ –	Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України
ТГ –	територіальна громада
ЦОВВ –	Центральний орган виконавчої влади
ЦСР –	Цілі сталого розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Під час та після війни територіальні громади потребують активного відновлення економічних та соціальних структур. І концепція Сталого розвитку (Цілі Тисячоліття) стає актуальною основою для процесів відновлення. Розуміння та дослідження ефективних стратегій сталого розвитку стає надзвичайно важливим для забезпечення ефективного відновлення та підтримки мирного життя. Розвиток сталих громад може сприяти зменшенню економічних та соціальних нерівностей, які можуть виникнути внаслідок війни. Пошук шляхів підтримки мирного співіснування та врегулювання конфліктів, особливо на територіях, що перебували під довготривалою тимчасовою окупацією, через ефективний сталий розвиток є критично важливим завданням.

Сталий розвиток територіальних громад підтримує економічний розвиток, що створює сприятливе середовище для приваблення інвестицій та розвитку бізнесу. І йдеться не виключно про залучення інвестицій та ресурсів, але й про сталість і міцність структур громади, інституцій громадянського суспільства, процеси місцевого самоврядування, сприяння зміцненню громадського довіри та співпраці, зміцнення відповідності доцільності і ефективності управління тощо. Отже, дослідження забезпечення сталого розвитку територіальних громад у повоєнний період є актуальним та важливим з точки зору зміцнення миру, підтримки економічного та соціального відновлення, а також забезпечення сталості, адаптивності та спроможності громад у майбутньому.

Аналіз науково-дослідницького інформаційного поля з публічного управління свідчить про наявність інтересу до цього питання як з боку науковців (Д. Заяць, Н. Калашник, О. Сушнський, Д. Скупченко, О. Сизоненко та інших); так і з боку політиків (про це говорять представники ООН, ЄС, українські законодавці тощо), а також міжнародні інституції громадянського суспільства (Світовий банк, USAID та інші). Тому необхідні постійні

дослідження щодо можливостей та механізмів забезпечення сталого розвитку, щоб мати можливість застосовувати найкращі наявні практики та самий дієвий інструментарій.

Мета роботи - дослідження теоретичних засад та наявних практик забезпечення сталого розвитку територіальних громад з метою визначення можливих напрямів та інструментів відновлення громад України у повоєнний період.

Мета дослідження реалізовується через вирішення таких **завдань**:

- підходи та розуміння процесів розвитку територіальних громад на засадах сталого розвитку;
- охарактеризувати правове поле повоєнної відбудови територіальних громад в Україні;
- дослідити механізми залучення інституцій громадянського суспільства до процесів повоєнної відбудови України;
- проаналізувати наявний управлінський інструментарій для залучення населення до процесу відбудови та відновлення громади;
- запропонувати можливі напрями забезпечення сталого розвитку територіальних громад в повоєнній Україні.

Об'єкт дослідження – процеси забезпечення досягнення цілей сталого розвитку на місцевому рівні.

Предмет дослідження – забезпечення сталого розвитку територіальних громад в повоєнній Україні.

Методи дослідження. В роботі було використано універсальні методи дослідження: аналіз (для опрацювання теоретичного матеріалу), проблемно-пошуковий (щодо визначення проблем та пошуку в інформаційному полі з публічного управління можливих пропозицій для їх розв'язання), відбір та ранжування (для відбору та систематизації наявної інформації за критеріями); синтез (для дослідження категорій «територіальна громада», «сталий розвиток», «спроможність» в контексті наявних та прогнозованих процесів відбудови України); припущення та прогнозування (для формулювання авторського

бачення можливих напрямів забезпечення сталого розвитку громад в повоєнній Україні) тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та практичні положення, що містяться у дослідженні, можуть бути використані, перш за все, у повсякденній діяльності органів управління територіальних громад, під час реалізації проєктів технічної та економічної допомоги громадам, державної влади та органів місцевого самоврядування на рівні ОТГ тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 48 сторінок, з яких основний текст складає 37 сторінок. Містить чотири малюнки. Список використаних джерел складає 56 джерел.

РОЗДІЛ 1.

ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1. Сталий розвиток територіальних громад: підходи та розуміння процесів розвитку

Цілі сталого розвитку як категорія публічного управління та чинник прийняття рішення досить глибоко увійшли в базис розуміння державницько-управлінських процесів. Ми оперуємо цими поняттями як і категоріями «європейські цінності», «національні інтереси» тощо. У 2017 році була створена та затверджена національна система цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки розвитку України (86 завдань розвитку та 172 показники для моніторингу їх виконання) [24].

У вказаній доповіді зауважено, що її зміст стане у нагоді урядовцям, працівникам міністерств і відомств, керівникам та фахівцям центральних і місцевих органів виконавчої влади, спеціалістам агентств ООН, представникам дипломатичного корпусу та міжнародних організацій, науковцям, діячам громадських організацій, усім, кого цікавлять питання стратегічного планування сталого розвитку України на довгострокову перспективу [30]. На думку експертів необхідно визначити таке базове для розвитку держави адміністративно-територіальну одиницю як територіальна громада, що виходять на перший план в сучасних умовах.

Якщо проаналізувати зміст визначених 17 цілей сталого розвитку з точки зору практичного втілення цих напрямів діяльності, виявиться, що більшість з них на первинному рівні частково або переважно реалізовується саме територіальними громадами (ТГ).

Під час розрахунково-прогнозої роботи визначення ЦСР саме для України, вони були об'єднані за такими групами: стає економічне зростання;

справедливий соціальний розвиток та зайнятість; підзвітне, ефективне та всеохоплююче управління, а також справедливість для всіх; екологічна рівновага та розбудова стійкості [24].

Такий підхід демонструє, що місце ТГ у досягненні ЦСР є суттєвим як і в повоєнній розбудові країни. Межі підходу обумовлені територією ТГ, його повноваженнями та спроможністю (перш за все економічно-ресурсною). Підхід, який покладає реалізацію ЦСР виключно на державну політику, без врахування суспільних змін пов'язаних з децентралізацією, є неповним, таким, що не враховує тенденцій розвитку місцевого самоврядування, прагнення українців розбудовувати своє життя, а не просто рухатися у напрямках визначених «центром».

Повноцінне втілення ЦСР, як напрямів стратегічного розвитку як подолання голоду, розвиток сільського господарства; міцне здоров'я і благополуччя; якісна освіта; гідна праця та економічне зростання; промисловість, інновації та інфраструктура безпосередньо залежить від спроможності громади [3]. Не говорячи вже про ЦСР: сталий розвиток міст і громад. В національній доповіді наголошується, що для досягнення сталого розвитку міст і громад необхідні партнерство, взаємоузгодженість та інклюзивна участь територіальних громад, органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства та бізнесу. Стратегії розвитку на локальному рівні мають бути сформовані з дотриманням принципів відкритості, інклюзивності та наукової обґрунтованості з одночасним впровадженням системи показників для подальшого моніторингу та громадського контролю у процесі реалізації [24].

Як віддзеркалення окреслених нами підходів, постає питання розуміння самим ТГ цілей сталого розвитку та їх сприйняття як орієнтирів під час розробки і реалізації управлінських рішень, повоєнної відбудови. Говорячи про ТГ як базову складову структурної ієрархії розбудови держави, окрім її спроможності, наголосимо на її відповідальності.

До речі у Стратегія сталого розвитку «Україна – 2030» розглядає вектор сучасного та повоєнного існування України[2]. Вектор відповідальності розглядається як забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни [50].

Хочемо наголосити що відповідальна ТГ, у розумінні сучасного українського політикуму, це громада яка несе відповідальність не тільки перед своїми мешканцями (політичну, моральну, фінансову тощо), але й перед прийдешніми поколіннями українців в цілому через збереження довкілля, суверенітету та цілісності країни, історичних і культурних надбань, раціональне, а не споживче використання ресурсів, врахування пріоритетів загальнонаціонального та глобального розвитку тощо[13]. Тобто відповідальну ТГ можна визначити як таку, що розбудовує свою діяльність з урахуванням можливого впливу наслідків її управлінських рішень і діяльності не тільки на інтереси громади, але і на суспільство в цілому, інтереси регіону і держави, навколишнє середовище (включаючи культурне середовище), досягаючи своїх цілей дотримується принципів публічності та етики, а також взаємодіє з усіма зацікавленими сторонами (населення, органи влади різного рівня управління, громадськість тощо) [49].

Основою сучасного регіонального управління стають інноваційні підходи до управління, стосовно яких для досягнення ЦСР необхідно: □

виробляти економічні стратегії за активної взаємодії органів державної влади для досягнення якісного економічного зростання як одного з найважливіших показників сталого розвитку регіону; □

залучати громадськість до процесу стратегічного планування сталого розвитку регіону, активно застосовувати державно-приватне партнерство і взаємодію з науковими установами; □ реалізовувати на регіональному рівні пріоритетних національних проектів з адаптацією державної політики, програм і економічних моделей сталого розвитку до регіональних умов; □

застосовувати методи адаптивного регіонального стратегічного планування як соціально-економічного процесу, який враховує регіональні закономірності розвитку;

розвивати як традиційні галузі регіону, так і інноваційні технології; □

спрямувати увесь комплекс управлінських рішень щодо забезпечення регіонального сталого розвитку на основну стратегічну ціль – підвищення якості життя населення регіону;

удосконалювати міжбюджетні стосунки під час розроблення пріоритетних напрямів сталого розвитку, що є інноваційним інструментом побудови ефективної регіональної економіки і пов'язано з фінансовим забезпеченням функцій органів регіональної влади; □

сталий розвиток регіону потребує науково обґрунтованої та ефективної стратегії розвитку [21].

Програми/стратегії сталого розвитку необхідно розробляти у рамках діючої системи державних прогнозів і програм соціально-економічного розвитку і як самостійний програмний документ, спрямований на розв'язання як усього комплексу соціальних, економічних, екологічних проблем, так і самостійних, найбільш проблемних ситуацій у конкретній області/місті/селі/громаді. До основних чинників-показників успішності ТГ відносять такі: співробітництво заінтересованих сторін; життестійкість, заінтересована громадськість, екологічна збалансованість [13].

Життестійкість – здатність системи, громади або суспільства адаптуватися до потенційних небезпек, чинячи їм опір або змінюючись для того, щоб досягти прийняттого рівня функціонування та підтримувати цей рівень і свою структуру.

Заінтересована громадськість – громадськість, на яку впливає або може впливати процес прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, або яка має заінтересованість у цьому процесі; для цілей цього визначення громадські організації, які сприяють охороні довкілля та відповідають вимогам національного законодавства, вважають такими, що мають заінтересованість.

Заінтересовані сторони – групи осіб або особи, які мають інтерес, залучені або перебувають під впливом політики чи плану уряду, громади або підприємства. Цей термін поширюється на групи, організації (формальні та неформальні, державні та громадські) та осіб, яким належить важлива «частка» у процесі регіонального розвитку та управління, незалежно від того, якою саме є ця частка. Збалансованість – характеристика процесу або стану, що може підтримуватися на певному рівні безкінечно довго.

Екологічна збалансованість стосується потенційної довговічності систем, що підтримують життєдіяльність людства, таких як планетна кліматична система, системи сільського господарства, виробництва, лісового і рибного господарства, людські спільноти загалом, а також різні системи, від яких вони залежать [21].

Узагальнюючи думки управлінців-практиків, науковців, міжнародних експертів, можна зробити висновок, що нині для формування та реалізації діяльністю ТГ в контексті реалізації цілей сталого розвитку необхідно здійснити такі кроки:

стимулювання активної участі територіальних громад у розробці і реалізації програм регіонального розвитку шляхом запровадження різних форм співробітництва між органами державного управління, науково-дослідними установами, громадським сектором;

сприяння освіті та самоосвіті як представників органів влади, так і громадськості шляхом проведення комунікаційних заходів, пов'язаних з гострими проблемами соціально-економічного розвитку регіону, цільове навчання представників органів місцевого самоврядування, а також розробка і впровадження безкоштовних програм медіа-освіти (створення спеціалізованого

веб-ресурсу у відкритому доступі для усіх громадян України) щодо нормативно-правового забезпечення, соціальної взаємодії та суспільної активності територіальних громад, у тому числі за підтримки Програм і фондів ЄС, а також державних цільових програм.

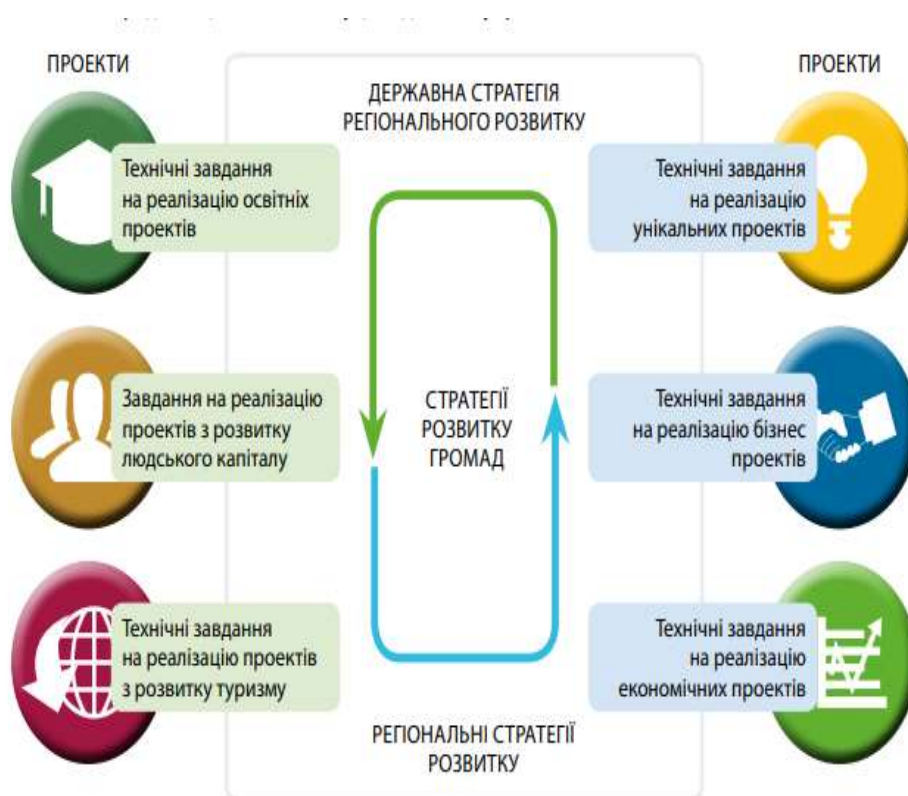
вдосконалення нормативно-правового базису та методології оцінки рівня розвитку населених пунктів, зокрема рівня їх депресивності. Доцільно визначити критеріями щодо визнання населених пунктів депресивними не середні значення показників розвитку аналогічних поселень, а відповідні критерії рівня життя населення та розвитку населених пунктів. Передбачити у планових завданнях роботи науководослідних інститутів України проведення періодичних досліджень з використанням не лише кількісних, але й якісних показників розвитку сільських населених пунктів, вивчення їх ресурсного потенціалу за методикою, яка передбачає оцінку каркасу території, що охоплює чотири підсистеми (економіка, екологія, соціальна сфера та культура), об'єднаних інфраструктурою, а також творчий потенціал території;

сприяння активізації інноваційних джерел саморозвитку окремих поселень (у т. ч. людських, культурних, природних, фінансових ресурсів), комплексна оцінка та механізми активізації потенціалу яких повинні бути задекларовані стратегічними планами розвитку кожного населеного пункту (чи їх об'єднання), а також у програмах та стратегіях вищого рівня (районів, областей, регіонів держави, транскордонних регіонів тощо).

Розуміння їх відмінностей та характерних рис і притаманних особливостей дає змогу швидко і проактивно реагувати на виклики зовнішнього середовища, з якими стикається вітчизняна система державного управління в частині здійснення політики щодо розвитку економічного потенціалу територій.

Найважливішим завданням для громад є розроблення ефективного інструментарію використання бюджетних коштів, при якому досягатиметься кумулятивний ефект: щоб кожна вкладена гривня приносила додатковий прибуток. А для цього необхідно:

- співпраця бізнесу-влади-громадськості;
- створення сприятливого середовища для ведення підприємницької діяльності;
- залучення інвестиційних проєктів; тощо
- якісне стратегічне планування місцевого розвитку [35].

За джерелом [21]Методичні рекомендації для врахування Цілей сталого розвитку в стратегіях розвитку територіальних громад.

Кожна розроблена стратегія має бути особливою та відображати потенціал і потреби громади, що сприятиме якісному, послідовному розвитку громади. Як відомо, ОМС, відповідно до діючого законодавства, не зобов'язані розробляти та затверджувати стратегії розвитку територіальних громад. Проте, зростаюча за останній період кількість ТГ, міст, які вже мають готові стратегії або які перебувають в процесі розробки свідчить про одне – ОМС розуміють, що без стратегічного бачення функціонування своїх територій, не

відбуватиметься ніяких позитивних зрушень та стане неможливим залучення інвесторів.

1.2. Правове поле повоєнної відбудови територіальних громад

Внаслідок нападів Російської Федерації нормальне життя в Україні, особливо громадське та адміністративне, було спочатку паралізовано, а згодом потребував змін і зміст, і процес ухвалення адміністративних рішень. У результаті влада змушена швидко переходити на «військовий режим» для прийняття рішень у критичних ситуаціях. Все має підпорядковуватися новій системі координат, включаючи вимоги щодо участі громадськості в управлінських рішеннях та принципи та процеси забезпечення відкритості управлінських рішень. З іншого боку, суспільне життя має бути належним чином законодавчо врегульоване на всіх рівнях державного управління. Це необхідно для координації, співпраці, економічної підтримки тощо між громадськістю та владою під час війни. У процесі прийняття державно-управлінських рішень необхідно знайти баланс між принципом відкритості здійснення влади державними органами та вимогами безпеки воєнного часу.

Щоб приймати зважені рішення з метою забезпечення діяльності та розвитку ТГ, необхідно мати базові знання тих законодавчих актів, які найчастіше використовуються ОМС. Існують сотні законів та постанов уряду та ЦОВВ, що регулюють загальні принципи та певні галузі діяльності ТГ. Такими, що найчастіше застосовуються у діяльності ОМС та РА є близько десяти законів. Законодавство для місцевого самоврядування в Україні складається із правових актів різного рівня, які можна умовно розділити на певні групи.

Перша група – це загальне законодавство. Воно визначає статус органів місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад та порядок їх діяльності.

Перш за все – Конституція України, закладає конституційні основи місцевого самоврядування. До цієї групи належать також програмні документи щодо децентралізації та реформування місцевого самоврядування:

- Програма діяльності Кабінету Міністрів України
- Стратегія сталого розвитку «Україна – 2030»
- План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2030» у 2017 році [9, 32-34]

Також до загального законодавства належать Закони України, що регулюють засади місцевого самоврядування, повноваження органів та посадових осіб:

Про місцеве самоврядування в Україні

Про місцеві вибори

Про органи самоорганізації населення

Про службу в органах місцевого самоврядування

Про статус депутатів місцевих рад [9]

Окреме місце в групі загального законодавства займає Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» [7].

Наступна група, це Закони України, які є визначальними для формування ресурсів місцевого самоврядування, порядку формування бюджетів, встановлення податків і зборів тощо:

Бюджетний кодекс України

Про засади державної регіональної політики тощо [9].

Про розмежування земель державної та комунальної власності

Про співробітництво територіальних громад

Далі йде група нормативно-правових актів – галузеві закони, що визначають місце і роль органів та посадових осіб місцевого самоврядування у певних галузях правовідносин. Нагадаємо, що соціально-економічний розвиток є багатокомпонентним процесом. Відсутній окремий закон, який містив би у

собі всі норми різних напрямів соціально-економічного розвитку. ТГ керуються цілою низкою галузевих актів, як-то :

Водний кодекс України

Земельний кодекс України

Основи законодавства про освіту

Основи законодавства України про культуру

Про запобігання корупції

Про основи містобудування

Про охорону здоров'я

Про охорону навколишнього природного середовища

Про регулювання містобудівної діяльності тощо [9].

До наступної групи належать нормативні акти КМУ, міністерств, відомств та інших ЦОВВ, що ухвалюються на основі законів України і визначають порядок реалізації певних норм цих законів (цілий перелік актів, що впливають, встановлюють підходи щодо організації тендерних закупівель, встановлення заробітної плати в системі виконавчих органів ради, виплати субсидій тощо).

Окремою групою є нормативні акти місцевої ради, що встановлюють особливості здійснення місцевого самоврядування в певній громаді (місцевий статут) та правила і процедури роботи органів місцевого самоврядування (регламент ради та виконкому, положення про комісії ради тощо). Прикладом такого виду нормативно-правового регулювання є Програма соціально-економічного та культурного розвитку Львівської громади на 2020–2023 роки [6].

Окремою групою є документи, які передбачають саме відновлення громад в умовах війни та повоєнної відбудови, що були прийняті з весни 2022 року. Наприклад:

- Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 року № 1159 [32];

- Порядок розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731[33];
- Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731 [41];
- Про затвердження структури Баз геоданих містобудівної документації на місцевому рівні Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 22.02.2022 року № 56[42].

Зрозуміло, що це не вичерпний перелік нормативних актів, що забезпечують відновлення та реалізацію ЦСР нині та у повоєнний період в Україні. Нормативне поле розвивається та реагує на нові виклики воєнного часу, намагається закласти підвалини для успішного функціонування в повоєнний період.

1.3. Розвиток механізмів залучення інституцій громадянського суспільства до процесів повоєнної відбудови України

Розглядаючи питання відновлення України та активізації участі громадянського суспільства, важливо враховувати конкретні ролі, які можуть виконувати об'єднання громадян у кожному з шести напрямів відновлення: людський капітал, інституції, економіка, інфраструктура, відродження громад та охорона довкілля [19].

Сприяння участі громадянського суспільства має вирішальне значення у післявоєнній відбудові України, оскільки це є основним рушієм відновлення психічного здоров'я та соціальної реінтеграції тих, хто постраждав від війни.

Український культурний фонд, Держкіно та Суспільна телерадіокомпанія відіграли ключову роль у відновленні післявоєнного медіаринку та у повоєнній відбудові в цілому. Важливо забезпечити ефективність і незалежність цих установ. Однак існує потреба підвищити прозорість, незалежність і підзвітність цих установ[21]. Важливо залучати громадськість до обговорення стратегій розвитку кіноіндустрії, щоб запобігти виключенням, які мали місце в минулому, і забезпечити більшу прозорість і підзвітність майбутніх процесів [26]. Сприяння участі громадянського суспільства у післявоєнній відбудові є необхідним для того, щоб інституції залишалися підзвітними та служили суспільним інтересам, одночасно сприяючи загальному відновленню країни.

Для забезпечення максимальної ефективності процесу відновлення на рівні країни та окремих регіонів необхідно створити робочі групи з участю представників органів громадського суспільства. Вони будуть працювати над розробкою надійної системи залучення громадянського суспільства, яка визначатиме механізми залучення громадянського суспільства як під час, так і після війни. Обрані механізми будуть залежати від викликів і ризиків, що виникають у кожному секторі відновлення. У перспективі, поки в Україні перебуває в режимі воєнного стану, зазначені механізми можуть включати створення постійних громадських дорадчих офісів з питань відновлення при урядових міністерствах. Також необхідно впроваджувати громадський контроль та цифрові портали для моніторингу прогресу та доброчесності в реалізації проєктів з відновлення регіонів у режимі реального часу, а також для повідомлення про можливі випадки шахрайства.

Відповідно до рішення Міжнародної конференції з відновлення України, у червні 2023 року, необхідно вдосконалити та запровадити систему державного інвестування, що відповідає принципам, затвердженим Рекомендаціями ОЕСР про ефективність державних інвестицій на всіх шаблях управління (особливо залучення стейкхолдерів), зокрема міжнародному

досвіду постіндустріальної регенерації та відбудові середовища після техногенних і природних катастроф [2].

На рівні Офісу Президента необхідно розглянути можливість призначення спеціального експерта зі зв'язків з громадськістю. Запровадження такої ініціативи сприятиме встановленню ефективних відносин з громадським представництвом, дасть можливість встановити зворотний зв'язок і сприятиме розвитку співпраці. Це також сприятиме подоланню поширеного в суспільстві уявлення про відсутність у вищого керівництва України волі взаємодіяти з громадянським сектором [44].

На регіональному й державному рівнях доцільно розробити стратегії для ефективної підтримки та належного стимулювання громадської участі у відновленні вищезазначених напрямів. Важливо врахувати можливий ризик втоми, виснаження та розчарування серед населення, зокрема при тривалій міграції з України. Зважаючи на величезний масштаб завдань з відновлення, існує потенційна загроза втрати віри в себе серед вже виснажених людей, що може призвести до втрати позитивного впливу на розвиток регіонів і окремих громад після закінчення конфлікту. Органам громадського суспільства слід активно застосовувати методи щодо вивчення думки громадян і розуміння їхніх потреб, адже ці аспекти визначатимуть успішність формування єдності в громадах, постраждалих від збройної агресії. Для забезпечення успішного відновлення важливо, щоб люди ставали ініціаторами та безпосередніми реалізаторами змін, а не ставали виконавцями готових рішень, що надійшли «зверху» [19].

Громадянське суспільство може сприяти розвитку можливостей для проведення ефективних громадських консультацій у всіх регіонах України. Здобутки та невдачі в українському контексті можна використовувати як цінні уроки, зокрема, можна взяти до уваги досвід Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (USAID Engage). На міжнародному рівні мережа «Participedia» пропонує цікаві інструменти для налагодження діалогу з громадськістю [53].

У тих регіонах, де безпечна ситуація дозволяє, державні та місцеві органи влади повинні організувати зібрання громад, сповіщення ЗМІ щодо свого бачення майбутнього України. Такі форуми слугуватимуть місцем для планування відновлення країни та обговорення ролі міст, громад і громадян у цих процесах. Інноваційна цифрова інтерактивна платформа, у якій буде візуалізовано Національний план відновлення, стане дієвим механізмом у підвищенні обізнаності населення в питаннях відбудови країни та мотивуватиме кожного і кожену взяти безпосередню участь у цьому процесі. Особливо, на нашу думку, це буде цікаво для молоді, яка зможе втілювати свої креативні ідеї в життя [30].

Залучення міжнародних інвестицій та партнерів також сприятиме розбудові зазначених нами шести напрямів – людський капітал, інституції, економіка, інфраструктура, відродження громад, довкілля. Так, у червні 2022 року Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль представив «План Маршалла» повоєнної відбудови України, який експерти оцінюють обсягом 750 млрд доларів. Планується залучення грантів і позик від міжнародних організацій та країн-партнерів. Іншими джерелами мають бути інвестиції приватного сектора та позабюджетні внески приватних осіб і компаній, запрошення країн світу до безпосередньої участі у відновленні України. У відновленні Луганської області братимуть участь Чехія, Фінляндія та Швеція. Швейцарія відбудує Одеську область, Ірландія – Рівненську, Німеччина – Чернігівську, Канада – Сумську, США та Туреччина – Харківську, Бельгія – Миколаївську, Швеція та Нідерланди – Херсонську, Норвегія – Кіровоградську, Австрія – Запорізьку, Польща та Італія – Донецьку [2].

З огляду на це передбачається, що у воєнний та повоєнний періоди в Україні можуть з'явитися нові міжнародні партнери та інвестори, котрі допомагатимуть нашій країні у поновленні різних галузей. Для посилення відповідальності та підзвітності партнери України мають інвестувати в проекти, які сприяють колективному контролю на всіх рівнях, починаючи з громад, за

державними закупівлями, залученням приватного сектору до реконструкції та якістю реалізації проектів, а також їх екологічністю.

Для вдосконалення механізмів участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації регіональної політики необхідно:

- Вдосконалення законодавчих норм щодо гарантування свободи інформації задля того, щоб для громадян, їх об'єднань, ЗМІ тощо була доступна публічна інформація швидко та зручно, особливо на рівні місцевого самоврядування.

- Гарантування безпечного зв'язку як у військовому, так і в цивільному житті країни в умовах стрімкої діджиталізації.

- Заохочувати інститути громадянського суспільства та ЗМІ розслідувати та повідомляти про дії та рішення уряду, які викликають сумніви або суперечать інтересам громадян.

- Започаткування інформаційної кампанії з метою інформування громадськості щодо прав на доступ до публічної інформації, участі у процесах прийняття управлінських рішень; розробка та здійснення навчальних програм для громадян та управлінців про важливість дотримання принципу прозорості в управлінні та їхньої ролі у відкритому врядуванні.

- Запровадження механізму громадських консультацій, зокрема публічні зустрічі та консультативні ради громадян, голосування в застосунку «Дія», щоб збирати коментарі та відгуки.

- Захист викривачів від різноманітних вимог щодо розкриття публічно-управлінських рішень, які можуть містити корупційні елементи.

- Посилити роль незалежних наглядових органів, таких як омбудсмени чи антикорупційні агентства (НАЗК, АРМА), щоб контролювати наявність елемента корупції у прийнятті адміністративних рішень під час війни.

- Продовжити роботу у напрямі цифровізації адміністративних послуг та документообігу на всіх рівнях державної влади та в органах місцевого самоврядування.

- Регулярне звітування про діяльність органу влади (включаючи не лише результати, а й операційні процеси), бюджетні асигнування, суми та джерела доходів і видатків, процеси прийняття рішень тощо.

- Розробка та впровадження планів комунікації у кризових ситуаціях з метою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень та забезпечення їх публічності [узагальнено на основі джерел 2, 12,13,19, 21].

Для того, щоб післявоєнний процес в Україні був максимально ефективним на національному та різних регіональних рівнях, необхідно створити робочі групи за участю представників громадських інститутів для розробки надійних програм.

РОЗДІЛ 2.

МОЖЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ПІДХОДИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД У ПОВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Аналіз наявних управлінських інструментів для залучення населення до процесу відбудови та відновлення громади

Відновлення тимчасово окупованих нині, а в майбутньому – вивільнених територій України – це складний і багатокомпонентний процес, він потребує скоординованого підходу на всіх рівнях управління. На сьогодні єдиного універсального підходу до процесів відновлення територій не випрацьовано. Це вимагає розробки чітких зрозумілих алгоритмів оцінки ситуації в ТГ та окреслення першочергових завдань для ОМС, РА та ОВА. Збитки, завдані ТГ, є різними за низкою параметрів: за тривалістю окупації, тяжкістю руйнувань, наявними ресурсами тощо. Це змушує вивчати кожну ситуацію окремо та приймати індивідуальні рішення.

З часом державна політика щодо відновлення та розвитку територій, постраждалих від російської окупації, змістилася від локальної реконструкції до довгострокових цілей. Проте універсального системного підходу до реабілітації окупованих громад на державному рівні немає. Поточна нестача експертів є серйозною проблемою, тому успішний процес реставрації потребує аналізу пошкоджень, оцінки потреб громади та планування. Реалізація політики відновлення громад потребує участі різних міністерств і комісій, системної координації та взаємодії різних суб'єктів. Представники місцевої влади повинні розуміти важливість сталого захисту навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів у процесі відновлення.

Території, які окуповані російською федерацією майже десять років, містять значні виклики. Відповідно, є необхідність вирішити для досягнення

сталого розвитку післявоєнної України [2]. У Луганській та Донецькій областях затверджено план першочергових дій зі стабілізації та реінтеграції територій, триває створення резервів для відновлення. Зрештою, політика держави щодо деокупованих територій стане ключовим чинником сталого розвитку повоєнної України. Питання полягає в тому, які існують потенційні інструменти для вирішення зазначених проблем?

Існує декілька потенційних інструментів і підходів, які можна використати для вирішення проблем відновлення та реконструкції в Україні. Міжнародне співробітництво має вирішальне значення для задоволення потреб України у відновленні та реконструкції, оскільки об'єднує ресурси, досвід та ентузіазм для перетворення викликів у можливості для сталого розвитку [21]. Програма розвитку ООН (ПРООН) використовує політику, лідерство та партнерство для подолання бідності та нерівності, зосереджуючись на розбудові інституційної спроможності та стійкості для підтримки результатів розвитку [19]. В Україні ПРООН зосереджується на «зеленому» відновленні та сталому розвитку, що включає вдосконалення систем опалення та зменшення споживання енергії для сприяння екологічній стійкості та економії коштів. Він також співпрацює з ПРООН для відновлення інфраструктури, такої як школи, лікарні та житлові будинки, щоб забезпечити інклюзивність, екологічну стійкість та енергоефективність.

Філософія, яка застосовується для створення планів повоєнного відновлення, а саме: «Відновити краще, ніж було», також є інструментом для запобігання майбутніх та вирішення наявних проблем українського суспільства у повоєнних умовах. Йдеться про те, що «пріоритетність стабільності, стійкості та інклюзивності у зусиллях з відновлення може призвести до довгострокового сталого розвитку»[2].

Очищення від сміття та вибухівки де окупованих та прифронтових територій є ще одним викликом та одночасно інструментом для сталого розвитку ТГ. Те саме стосується відбудови критичної енергетичної інфраструктури. Виконання перелічених вище дій, застосування вже наявних та

потенційних механізмів відновлення і відповідних інструментів є необхідним в сучасних реаліях з метою запобігання кризам і катастрофам, спрямування України до досягнення ЦСР.

Виникає закономірне питання як само заохочувати участь ТГ в процесі сталого розвитку? На думку експертів важливо мати чітку політичну структуру, яка окреслює цілі та завдання проекту розвитку. Це допоможе громадам зрозуміти важливість їх участі та заохотить їх до участі. Крім того, важливо залучати громади на ранньому етапі процесу планування, щоб забезпечити врахування їхніх потреб. Одним із способів досягти цього є зустрічі та консультації з громадою, де представники місцевої громади можуть висловити свої ідеї та занепокоєння щодо сталого розвитку їх територій.

26 травня 2023 року за участі представників ТГ з Житомирської, Київської, Вінницької, Черкаської та Хмельницької областей відбулася зустріч, на якій обговорили питання сталого розвитку своїх громад [2, 19]. Крім того, важливо забезпечити громади необхідними ресурсами та навчанням, щоб вони могли ефективно брати участь у процесі розвитку. Це може включати надання технічної експертизи, фінансової підтримки та інших ресурсів, які дозволять громаді брати активну участь у процесі розробки. Зрештою, залучення громади має вирішальне значення для забезпечення ефективного та справедливого сталого розвитку. Національна політика щодо відновлення та розвитку територій, постраждалих від російської окупації, також може відігравати важливу роль у заохоченні участі громади у сталому розвитку.

Залучення населення до процесу відбудови та відновлення громади може бути складним завданням, але існує кілька управлінських інструментів, які можуть бути корисними:

ретельно розроблені комунікаційні стратегії та кампанії можуть допомогти залучити увагу мешканців до процесу відновлення громади. Це може включати в себе використання різноманітних каналів зв'язку, таких як соціальні медіа, локальні ЗМІ, громадські збори та публічні обговорення.

організація консультацій з мешканцями для збору їхніх ідей, пропозицій та обговорення планів відновлення. Це може включати проведення публічних слухань, опитування громади та створення механізмів зворотного зв'язку.

залучення до роботи неприбуткових організацій та місцевих громадських ініціатив може допомогти мобілізувати додаткові ресурси та експертні знання для відновлення громади.

співпраця з місцевими підприємствами та підприємницькими ініціативами може забезпечити додаткові фінансові, матеріальні та технічні ресурси для проектів відновлення.

створення онлайн-платформ для збору ідей та пропозицій від мешканців може зробити процес участі більш доступним та зручним для широкого кола осіб.

спеціальні програми, заходи та проекти, спрямовані на залучення молоді до процесу відновлення громади, можуть створити позитивний енергетичний потік та забезпечити тривалий успіх проектів.

створення та впровадження механізмів моніторингу та оцінки ефективності управлінських інструментів, щоб забезпечити постійне вдосконалення та відповідність процесу відновлення потребам та очікуванням громади.

Ці інструменти можуть бути використані окремо або в поєднанні для створення ефективної стратегії залучення мешканців до процесу відновлення громади.

2.2. Можливі напрями забезпечення сталого розвитку територіальних громад в повоєнній Україні

Досягнення ЦСР у повоєнній Україні вимагає комплексного багатовимірного підходу. В ньому значну роль відіграватимуть ОМС, йдеться що для досягненні ЦСР на зруйнованих та пошкоджених територіях

необхідним буде оновлення містобудівної документації, розвитку різних видів господарства, планів та стратегій окремих ТГ та регіонального співробітництва на місцевому рівні, забезпечення зеленої реконструкції, соціальних послуг та інше.

Крім того, важка та масштабна робота в кожній ТГ буде присвячена екологічному відновленню, представники ОМС та місцевих адміністрацій повинні усвідомлювати важливість своєчасної та компетентної стратегічної екологічної оцінки (СЕО); необхідність закладення в стратегічний розвиток ТГ охорони навколишнього середовища, а також практики раціонального використання природних ресурсів цієї території, що є у довгостроковій перспективі надважливим у процесах місто відбудови, є елементом досягнення ЦСР у повоєнній Україні.

Багатовимірний підхід досягнення ЦСР в Україні в повоєнний час передбачає, що місцеві органи влади зосередяться на економічних, соціальних та екологічних чинниках одночасно. Такий підхід має надавати пріоритет потребі у зеленій реконструкції та відновленні, що може бути досягнуто шляхом оновлення містобудівної документації, планів та стратегій на місцевому рівні. Впроваджуючи ці заходи, органи місцевого самоврядування можуть сприяти сталому розвитку, який принесе користь не лише навколишньому середовищу, а й людям, які проживають у післявоєнній Україні.

Одним із ключових міркувань для досягнення сталого розвитку в післявоєнній Україні є потреба в представниках місцевих мешканців в органах влади. Тим більш, що на перших етапах на де окупованих територіях будуть працювати військові адміністрації.

Зазначимо, що військові адміністрації створюються в територіальних громадах, мають розширені права у без пекових питаннях, але не замінюють діяльність органів місцевого самоврядування. ОМС мають узгоджувати дії з ВА, але вони не дублюються. Моніторинг реформи місцевого самоврядування

щодо процедур SEO та стратегій SEO для містобудівної документації, щоб підвищити обізнаність щодо важливості захисту міського середовища та раціонального використання природних ресурсів [2, 19, 21].

Необхідно розробити план заходів щодо розробки Програм комплексного відновлення регіонів чи територій територіальних громад, який містить чіткі алгоритми реалізації цілей сталого розвитку з особливим акцентом на екологічні та соціальні інструменти [17, 34, 41]. Крім того, мають бути запроваджені конкретні законодавчі ініціативи щодо відновлення та розвитку територіальних громад, як у воєнний, так і післявоєнний час [25]. Реалізація цих ініціатив сприятиме забезпеченню органами місцевого самоврядування оновлення містобудівної документації, планів і стратегій на місцевому рівні для досягнення сталого розвитку повоєнної України. Вкрай важливо, щоб представники територіальних громад розуміли важливість SEO та її роль у досягненні ЦСР. Тільки узгодивши оцінку руйнувань, планування та принципи екологічної стійкості, можливим є досягнення ЦСР в післявоєнній Україні.

Окремим напрямом, який потребує уваги є визначення механізмів досягнення ЦСР на деокупованих територіях.

Одним із таких механізмів є підвищення обізнаності представників ТГ щодо процедури SEO як містобудівної документації, так і стратегій SEO в цілому. Цього можна досягти за допомогою тренінгових програм, подібних до тих, що пропонуються представникам ТГ неокупованої України.

Крім того, вкрай важливим є впровадження досягнень реформи місцевого самоврядування у розвиток таких територіальних громад. Питання в тому, що вони не були залучені до реформ децентралізації останні десять років, тобто не розуміють принципів взаємодії та досягнення ЦСР, економічного розвитку тощо на нових засадах. Це передбачає розробку соціальних, просвітницьких, освітніх, інформаційних, економічних та інших інструментів для досягнення ЦСР, гарантування того, щоб ці громади були забезпечені необхідними ресурсами для сприяння зростанню та розвитку [15].

Нарешті, потрібні конкретні законодавчі ініціативи, які сприятимуть відродженню та зростанню територіальних громад як у воєнний, так і післявоєнний час. Такі ініціативи створять правову базу для впровадження різноманітних механізмів і стратегій, спрямованих на досягнення ЦСР на деокупованих територіях [18,31].

Перспективним механізмом виглядає Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) [19]. Це програма Глобал Ком'юнітіз (Global Communities), розрахована на дев'ятирічний період, виконується і фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID). На початок 2024 року програма співпрацює зі 100 ТГ у десяти областях України. Програма надає матеріальну та технічну підтримку ТГ з метою допомоги здійснювати відкрите та підзвітне врядування; оперативно відповідати на потреби населення ТГ; залучати і підтримувати активність громадян в ухваленні рішень і вироблення місцевих/регіональних політик.

Підтримка Програми «DOBRE» враховує декілька секторів функціонування ТГ:

- надання муніципальних послуг;
- гендерно орієнтовані та молодіжні політики;
- зміцнення спроможності органів місцевого самоврядування;
- місцевий економічний розвиток;
- практики доброго урядування;
- просторове планування;
- стратегічне планування;
- фінансове управління.

Протягом 2022–2025 рр. планується, що Програма «DOBRE» безпосередньо допоможе щонайменше 60-ті України. Фахівці Програми допоможуть ТГ долати наслідки війни, відновлювати та відбудовувати інфраструктуру, налагоджувати соціальні процеси, продовжувати траєкторію позитивного та сталого розвитку. У консорціумі виконавців Програми «DOBRE» виступають Фонд розвитку місцевої демократії (FSLD/FRDL),

Український кризовий медіа-центр (УКМЦ), Малопольська школа публічної адміністрації при Краківському університеті економіки (MSAP/UEK) [19].

Протягом лютого-жовтня 2023 року Програма «DOBRE» разом з 18 партнерськими ТГ з Харківської (Малинівська, Балаклійська, Мереш'янська, Роганська, Старосалтівська та Чугуївська ТГ), Кіровоградської (Помічниська та Знам'янська ТГ), Херсонської (Новорайська, Станіславська, Великоолександрівська, Нововоронцовська, Високопільська, Музиківська та Кочубеївська ТГ), Миколаївської (Вознесенська, Баштанська та Снігурівська ТГ) областей спільно з ОВА цих регіонів, за допомоги Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України допомогла розробити програми комплексного відновлення територій цих ТГ. Узагальнивши результати спільної роботи була створена Методика комплексного відновлення територій територіальних громад.

Програма комплексного відновлення територій ТГ визначає базові просторові, соціально-економічні та містобудівні пріоритети політики відновлення на певній території, передбачає комплекс заходів для гарантування відновлення території ТГ, які постраждали внаслідок збройної агресії та/або є місцями концентрації соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних чи інших кризових явищ [19].

Якщо підбити підсумки цієї методики, то сталий і стійкий розвиток ТГ у повоєнній Україні можна забезпечити за такими напрямками

Економічний розвиток: Створення сприятливих умов для бізнесу та інвестицій у розвиток місцевих підприємств. Це може включати підтримку малих та середніх підприємств, створення бізнес-інкубаторів, розвиток місцевих ринків і зелених технологій.

Нині, відповідно до досліджень та моніторингу, динаміка доходів місцевих бюджетів за період війни виглядає таким чином. На жаль в Україні зараз жодна територіальні громада не має збалансованого самодостатнього бюджету.

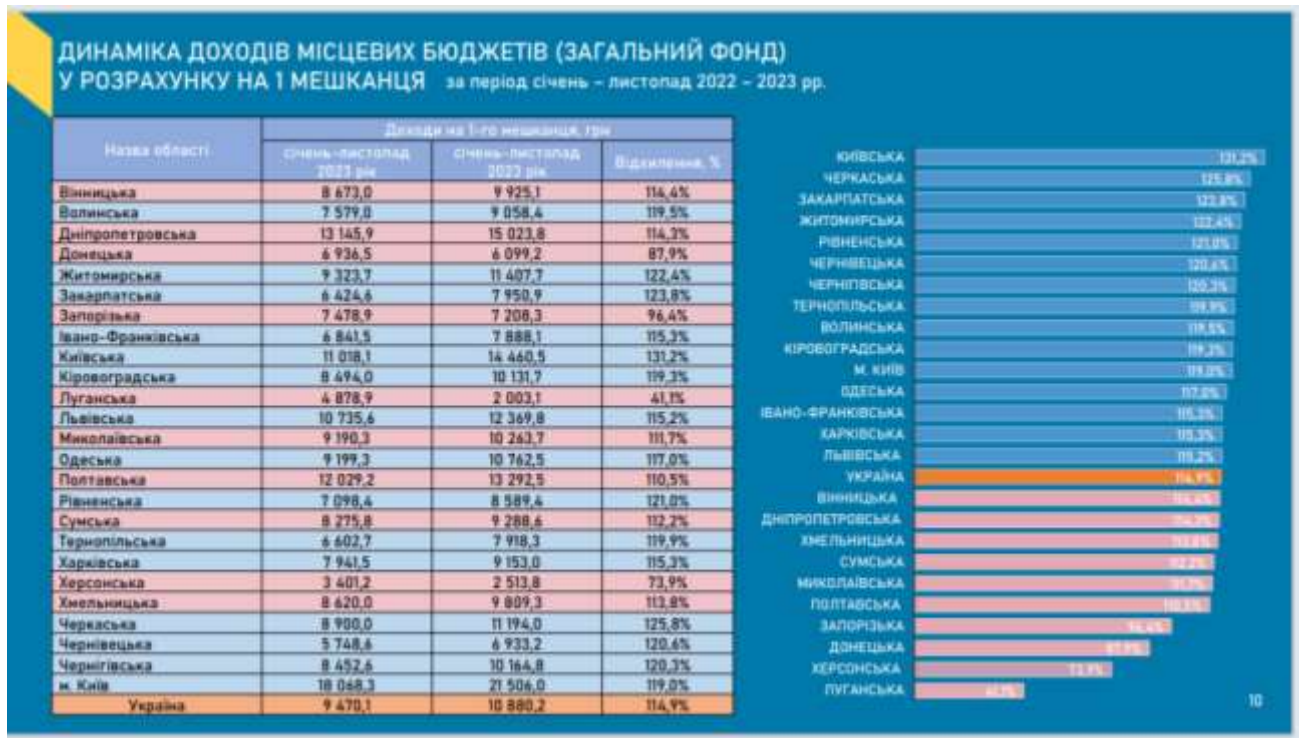

Рис.2.2. За джерелом [9].

Екологічна стійкість: Збереження природних ресурсів, впровадження енергоефективних технологій, управління відходами та захист довкілля. Це може включати впровадження сортування та переробки відходів, розвиток відновлювальних джерел енергії, збереження екосистем та біорізноманіття.

Місцеве самоврядування і участь громадян: Підтримка демократичного управління та розвиток механізмів участі громадян у прийнятті рішень. Це може включати організацію громадських обговорень, створення рад місцевого самоврядування, підтримку ініціативних груп громадян тощо.

Інфраструктурний розвиток: Розвиток транспортної, комунікаційної та енергетичної інфраструктури. Це включає будівництво доріг, мостів, водопроводів, каналізаційних систем, розвиток доступу до Інтернету та зв'язку.

Соціальна сфера, що передбачає розвиток освіти, охорони здоров'я, культури та соціальних послуг. Це включає покращення доступу до якісної освіти та медичних послуг, будівництво та модернізацію культурних центрів, бібліотек, спортивних майданчиків тощо.

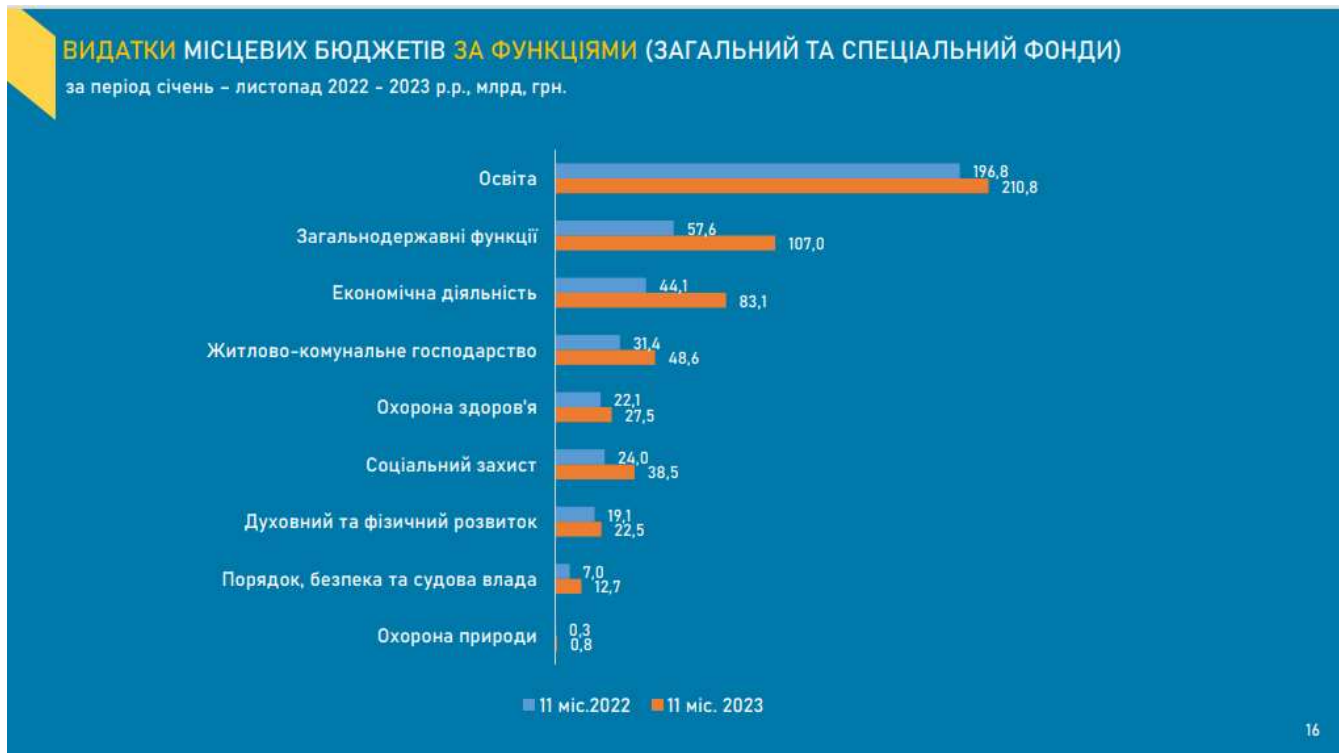

Рис.2.3. За джерелом [9].

Аналіз даних моніторингу демонструє, що лівова частка коштів місцевих бюджетів йде на освіту, також суттєві видатки витрачаються на охорону здоров'я, соціальний захист, підтримку і розвиток економіки в ТГ, але екологічний розвиток отримує найменшу долю з усіх напрямів фінансування. Відповідно до ЦСР такий дисбаланс неприпустимий.

Регіональна співпраця. Розвиток міжрегіональних і міжмуніципальних зв'язків для спільного вирішення проблем та реалізації проектів.

Перелічені напрями можуть бути впроваджені через стратегічне планування розвитку громад, програми та проекти з місцевого, національного та міжнародного рівнів, а також за підтримки місцевих органів влади, громадських організацій, бізнесу та міжнародних партнерів.

Вже наявна практика відновлення ТГ або їх частин показала, що для формування комплексних планів відновлення недоцільно залучати громади, території яких не зазнали значних пошкоджень і руйнувань, або де не зосереджені складні соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища. Якщо пошкоджено лише невелику кількість об'єктів,

можна обмежитися планом реставрації (поновлення) частини території, або зосередитися на планах реставрації (пооб'єктне відновлення) та документах стратегічного планування. Однак ТГ, які зазнали серйозної шкоди, знелюднені або потребують серйозного перепрофілювання, наприклад, через закриття чи переміщення значної частини підприємств, необхідність подолання наслідків екологічних чи інших катастроф або, навпаки, переселення великої кількості людей або підприємств, де потрібне розширення потужності інфраструктури тощо – таким громадам просто необхідно створювати комплексні програми відновлення, а не робити це стихійно. І це вже потрібно робити зараз, щоб на момент завершення бойових дій на території громади, країни в цілому, вже було розуміння дій, а за можливості і ресурси.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У роботі досліджуються засади та інструменти забезпечення сталого розвитку ТГ в Україні, які стануть в нагоді у повоєнний період, або зразу після вивільнення тимчасово окупованих територій. Ґрунтуючись на результатах дослідження теоретичного та практичного матеріалу зроблено такі висновки:

До основних чинників-показників успішності ТГ відносять такі: співробітництво заінтересованих сторін; життєстійкість, заінтересована громадськість, екологічна збалансованість. Узагальнюючи думки управлінців-практиків, науковців, міжнародних експертів, можна зробити висновок, що нині для формування та реалізації діяльності ТГ в контексті реалізації цілей сталого розвитку необхідно здійснити такі кроки: стимулювання активної участі ТГ у розробці і реалізації програм регіонального розвитку; сприяння освіті та самоосвіті як представників органів влади, так і громадськості; вдосконалення нормативно-правового базису та методології оцінки рівня розвитку ТГ, їх спроможності/депресивності (відповідно до реалізації ЦСР методика має передбачати чотири підсистеми – економіка, екологія, соціальна сфера та культура, враховувати об'єднані інфраструктури і потенціал території); сприяння активізації інноваційних джерел саморозвитку окремих поселень (зокрема людських, культурних, природних, фінансових ресурсів).

Базовий підхід до сталого розвитку територіальних громад полягає у тому, що кожна стратегія має бути особливою та відображати потенціал і потреби певної ТГ. Постійно зростаюча кількість ТГ, котрі вже затвердили стратегії або які розробляють власні стратегії сталого розвитку з урахуванням повоєнної відбудови, свідчить про те, що ОМС усвідомлюють важливість стратегічного бачення розвитку та відновлення територій. Без цього не відбудеться внутрішніх позитивних зрушень, неможливе залучення інвесторів та повернення вимушено переміщених осіб, відповідно – повоєнна відбудова буде повільною та дуже важкою для громади.

Проаналізовано правове поле повоєнної відбудови ТГ. Існують сотні законів та постанов уряду та ЦОВВ, що регулюють загальні принципи та певні галузі діяльності ТГ. Законодавство для діяльності ТГ в Україні складається із правових актів різного рівня, які можна умовно розділити на певні групи: загальне законодавство (Закони України, що регулюють засади місцевого самоврядування, повноваження ОМС та ПОМС, Національний план Цілі сталого розвитку Україна-2030 тощо); нормативні акти, які визначають формування ресурсів ТГ, порядок джерел та формування бюджетів, розпорядження коштами тощо; нормативні акти КМУ, міністерств, відомств та інших ЦОВВ, що ухвалюються на основі законів України і визначають порядок реалізації певних норм цих законів; нормативні акти місцевої ради, що встановлюють особливості здійснення місцевого самоврядування в певній ТГ (наприклад, Програма соціально-економічного та культурного розвитку Львівської громади на 2020–2023 роки); акти щодо відновлення ТГ в умовах війни та повоєнної відбудови, які прийняті з весни 2022 року (наприклад: Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини), Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад тощо).

Окреслені групи нормативних актів створюють правові рамки, що забезпечують відновлення та реалізацію ЦСР в Україні нині та у повоєнний період. Нормативне поле розвивається та реагує на нові виклики воєнного часу, намагається закласти підвалини для успішного функціонування в повоєнний період.

Узагальнено, що для вдосконалення механізмів участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації регіональної політики необхідно: вдосконалити законодавчі норми щодо гарантування свободи інформації; гарантувати безпечний зв'язок, як у військовому, так і в цивільному житті країни в умовах стрімкої діджиталізації; заохочувати інститути громадянського суспільства та ЗМІ розслідувати та повідомляти про дії та

рішення уряду, які викликають сумніви або суперечать інтересам громадян; працювати у напрямі цифровізації адміністративних послуг та документообігу на всіх рівнях державної влади та в ОМС; регулярно звітувати про діяльність органу влади; розробляти та впроваджувати плани комунікації у кризових ситуаціях з метою прийняття ефективних публічно-управлінських рішень тощо. Обґрунтовується думка, що для успішності післявоєнних процесів в Україні на національному та регіональних рівнях управління, необхідно утворити робочі групи за участю представників інституцій громадського суспільства для розробки дієвих програм відновлення. Участь громадськості у випадку їх участі у складанні планів відновлення, гарантуватиме майбутню підтримку дій ОМС.

На сьогодні єдиного універсального підходу до процесів відновлення територій не випрацьовано. Це вимагає розробки чітких зрозумілих алгоритмів оцінки ситуації в ТГ та окреслення першочергових завдань для ОМС, РА та ОВА. Збитки, завдані ТГ, є різними за низкою параметрів: за тривалістю окупації, тяжкістю руйнувань, наявними ресурсами тощо. Це змушує вивчати кожную ситуацію окремо та приймати індивідуальні рішення.

Встановлено, що процес залучення населення до відбудови та відновлення ТГ може бути складним. В роботі запропоновано узагальнені управлінські інструменти, які можуть бути корисними, як-то комунікаційні кампанії; громадські консультації; участь громадських організацій; партнерство з бізнесом; електронні платформи для збору пропозицій; залучення молоді: Спеціальні програми, заходи та проекти, спрямовані на залучення молоді до процесу відновлення громади, можуть створити позитивний енергетичний потік та забезпечити тривалий успіх проектів; моніторинг та оцінка тощо. Запропоновані та інші інструменти можуть бути використані окремо або в поєднанні для створення ефективної стратегії залучення мешканців ТГ до процесу відновлення громади.

Пропонується сталий і стійкий розвиток ТГ у повоєнній Україні забезпечувати за такими напрямками: економічний розвиток; соціальний розвиток (освіта, охорона здоров'я, культура та соціальних послуг, їх

доступність); екологічна стійкість; розвиток місцевого самоврядування і участь громадян в ньому; інфраструктурний розвиток; регіональна співпраця тощо. Окремим напрямом, який потребує уваги є визначення механізмів досягнення ЦСР на деокупованих територіях, які перебували під тимчасовою окупацією майже десять років та не приймали участь у процесах децентралізації. В цих ТГ окрім окреслених напрямів важливим є робота щодо розбудови алгоритмів взаємодії влади та населення, інформаційні, просвітницькі та комунікаційні заходи, роз'яснення засад досягнення ЦСР як основної концепції відбудови території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський М.О. Фінансова децентралізація в Україні: особливості становлення/ М.О.Барановський // Український географічний журнал – 2017. – № 4. – С. 30-38. URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/ugj-2017-4-30-38.pdf>.
2. Від руїн до розбудови стійкості і відновлення України. Як ПРООН та міжнародна спільнота прагнуть допомогти Україні відбудуватися якнайкраще. 21 September 2023. ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/blog/vid-ruyin-do-rozbudovy-stiykosti-i-vidnovlennya-ukrayiny>
3. Глосарій термінів Європейського Союзу URL: www.europa.dovidka.com.ua
4. Гринчишин І. М. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2018. Вип. 6(134). С. 51-56. URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2018.06.056_u.
5. Демчак Р. Є. Зарубіжний досвід децентралізації державного управління: аналіз та можливості застосування в Україні / Демчак Р. Є. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. – № 12. – С. 15 – 20.
6. Децентралізація в Україні. Офіційний веб-ресурс КМУ. URL: <https://decentralization.ua/newgromada>
7. Європейська хартія місцевого самоврядування: ратифікована Законом № 452/97-ВР від 15.07.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Законодавство ЄС. Portalsite of the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu>
9. Законодавство України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

10. Звіт щодо муніципальних об'єднань та його можливого впливу на вищі рівні самоврядування/Центр експертизи реформ місцевого самоврядування/ Страсбург – листопад 2017 р. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/40700.pdf>.

11. Інкубатор спроможних (успішних) громад. Регіональні кластери ОТГ. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/dinaprintweb.pdf>.

12. Інформування населення в кризових умовах. Залучення жителів громад до процесів відбудови. Посібник розроблено експертами проєкту PROSTO «Підтримка доступності послуг в Україні». Децентралізація. 2023. 156 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/901/PROSTO_Manual_Informing_residents_in_a_crisis_book_web_16112023.pdf

13. Калашник Н.С. Принципи формування балансу інтересів: виклики та можливості для об'єднання територіальних громад. Ефективність державного управління, № 62 (2020). – Львів. ЛРІДУ НАДУ С.60-68. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020>

14. Калашник, Н. С. (2023). Забезпечення цілей сталого розвитку в Україні: концептуальні перетворення сприйняття в умовах воєнного стану. Ефективність державного управління, 4(73), 11–16. <https://doi.org/10.36930/507301>

15. Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції. URL: https://comeuroint.rada.gov.ua/news/activity/com_acts/com_act_zvit

16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

17. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження КМУ № 333-р від 1 квітня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

18. Коркуна О. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації / О. І. Коркуна, І. І. Коркуна, О. Я. Цільник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2019. - Вип. 2. - С. 16-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2019_2_5.

19. Методика розроблення програми комплексного відновлення території територіальної громади. Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). Децентралізація. 2023. 116 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/895/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%9F%D0%9A%D0%92.pdf

20. Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою КМУ від 08.04.2015 року № 214 редакції Постанови КМУ № 34 від 24 січня 2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF#n2>.

21. Методичні рекомендації для врахування Цілей сталого розвитку в стратегіях розвитку територіальних громад. 2017 рік. file:///C:/Users/HP/Downloads/UNDP_MetRecommendation_v03.pdf

22. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. – Київ : Рада Європи, 2017. – 110с.

23. Наконечний В. В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / В. В. Наконечний // Теорія та практика державного управління. - 2014. - Вип. 1. - С. 283-289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2014_1_42.

24. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) // [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie>

25. Об'єднані територіальні громади/Державна казначейська служба України. Лютий -2020 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obyednani-teritorialni-gromadi>

26. Ольшанський О.В. Спроможність громад в аспекті теоретико-прикладної ідентифікації / О. В. Ольшанський // Теорія та практика державного управління. - 2016. - Вип. 4. - С. 162-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2016_4_27

27. Офіційний майданчик електронної системи публічних закупівель України ProZorro. URL: <https://prozorro.gov.ua/>.

28. Офіційний сайт ЕС: Regional policy. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy Програма INTERREG IVC [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.interreg4c.eu/>

29. Павлюк А.П. Економічні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні / А. П. Павлюк // Стратегічні пріоритети. Серія : Економіка. - 2016. - № 1. - С. 137-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spe_2016_1_16.

30. План дій Україна — Європейський Союз. Європейська політика сусідства http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_693

31. Порядок розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.09.2021 року № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

32. Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 року № 1159. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

33. Порядок розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

34. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад: Закон України від 16.04.2020 р. № 562-IX. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text>

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій: Закон України від 17.11.2020 року № 3651-д. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70129.

36. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо статусу старости села, селища: Закон України від 09.02.2017 року № 1848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1848-19#Text>.

37. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII-ВР. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

38. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Порядок затверджений Постановою Кабінету Міністрів від 03.11.2010 р. № 996 . URL: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

39. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.05.2015 р. №156 VIII-ВР. Законодавство України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

40. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

41. Про затвердження структури Баз геоданих містобудівної документації на місцевому рівні Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 22.02.2022 року № 56. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

42. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

43. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

44. Про регулювання містобудівної діяльності Закон України від 17.02.2011 року № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

45. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. №1508 VII-ВР. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

46. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

47. Рекомендація Rec(2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text

48. Сизоненко О.В. Проблеми формування спроможних територіальних громад в умовах процесу децентралізації. Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках: матеріали Міжнародної практичної конференції 5 серпня 2018 р. у м. Суми 2018. Т.2. с.92-95 — Режим доступу: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2266/>.

49. Скупченко Д.О. Нормативно-правове забезпечення розвитку територіальних громад в Україні/ Д.О.Скупченко// Теорія та практика державного управління. – 2018 р. - №2 (57).-с.1-7.

50. Сушинський О., Худоба О., Калашник Н., Заяць Д. Відповідальна територіальна громада як повноважний суб'єкт сталого розвитку. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 122–125. DOI 10.36.030/2664-3618-2020-si-122-125

51. Сушинський, О. І., Калашник, Н. С., & Березовська, Н. І. (2023). Відповідальність публічних службовців перед суспільством в умовах війни: правовий та моральний контекст. Ефективність державного управління, 1(74/75), 10–15. <https://doi.org/10.36930/507401>

52. Ухач В. З., Сирко У. П. Законодавче забезпечення децентралізації місцевого самоврядування в Україні (теоретико - правовий аспект) / В. З. Ухач, У. П. Сирко // Актуальні проблеми правознавства. - 2018. - Вип. 1. - С. 42-48. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_9.

53. Формування спроможних територіальних громад/Асоціація міст України_практич. посібник, видання третє, 2018 р. с. 63 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/otgbook3new_obgortka_i_blok.pdf

54. Формування спроможності об'єднаних територіальних громад: кадровий аспект / О. Д. Василюк // Ефективність державного управління. - 2017. - Вип. 2. – 235с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_2_23.

55. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

56. Wang N, Ma M. Public-private partnership as a tool for sustainable development – What literatures say? Sustainable Development. 2020. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1002/sd.212>